

Matis, Ondřej

Behringer, Wolfgang (2016). Čarodějnictví: Globální historie

Sacra. 2016, vol. 14, iss. 2, pp. 74-80

ISSN 1214-5351 (print); ISSN 2336-4483 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138054>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Behringer, Wolfgang (2016). *Čarodějnictví: Globální historie*

Praha: XYZ, 424 s.

ISBN: 978-80-7388-760-5

Ondřej Matis, FF UPOL, Katedra historie

e-mail: mation00@upol.cz

Autor knihy *Čarodějnictví: Globální historie* Wolfgang Behringer se narodil v Mnichově v roce 1956 a je uznávaným odborníkem na dějiny raného novověku. Vystudoval historii, politologii a germanistiku. V roce 1981 obdržel magisterský titul na Mnichovské univerzitě a doktorandské studium řádně ukončil taktéž v Mnichově v roce 1985. V témže roce rovněž publikoval svou disertační práci o honech na čarodějnice v jeho rodném Bavorsku. Stojí za zmínku, že v té době jako jeden z prvních využil jako zdroj informací nechvalně proslulou Himmlerovu „čarodějnickou kartotéku“. Od roku 1991 do roku 1996 pracoval jako výzkumný asistent na univerzitě v Bonnu a poté v roce 1999 přijal profesuru raně novověkých dějin na University of York ve Velké Británii. V polovině devadesátých let přišel Behringer se zajímavou tezí o spojení klimatu a historie civilizace. Veřejnosti představil tuto tezi jako tzv. Behringerovo paradigma a spojil souvislosti mezi malou dobou ledovou a masovým upalováním čarodějnic v letech 1580 až 1630. Tehdy došlo k extrémně chladnému období v letních měsících a rovněž byl upálen nejvyšší počet čarodějnic.¹ V roce 2001 napsal společně s jenským právním historikem G. Jerouschkem předmluvu k novému německému vydání *Kladiva na čarodějnice* s názvem *Der Hexenhammer: Malleus maleficarum* (Behringer & Jerouschek, 2001). V roce 2003 publikoval svou habilitační práci na téma císařské pošty a dospěl k zajímavému závěru, že v raném novověku byly položeny základy veškeré komunikace skrze poštovní služby. Následující média komunikace, jako byla železnice, dálnice, síť letecké dopravy či telefony, kabelové televize a internet, už pouze využívala těchto vymožeností. Z toho usoudil, že místopisné adresáře, poštovní směrovačí čísla či jízdní řády jsou už jen potomky raně novověkých komunikačních systémů (Behringer, 2003: 42). Od téhož roku se stal nástupcem Richarda van Dülmena, profesora raně novověkých dějin na univerzitě v Sársku v Saarbrückenu a působí zde dodnes. V letech 2008–2010 zastával prof. Behringer funkci děkana Filosofické fakulty na Sárské univerzitě, od roku 2010 zde působí jako proděkan.

Odbornou veřejností je považován za kapacitu v oblastech dějin čarodějnictví, čarodějnických procesů, poštovní historie, historie představ o létání a v neposlední řadě též dějin klimatu. O všech těchto tématech vydal několik knih, v češtině zatím

¹ Tuto tezi podporuje i o něco starší Fritz Byloff (1934), který publikoval tzv. Byloffovo paradigma, tedy že k velmi častému upalování čarodějnic docházelo v témže období ve výše položených vinařských oblastech.

vyšla jen jeho novější kniha *Kulturní dějiny klimatu: Od doby ledové po globální oteplování* (Behringer, 2010), taktéž v překladu Vladimíra Cinkeho. Dle informací v knize by v blízké době měla vyjít Behringerova kniha o Chonradu Stoeckhlinovi, „obersdorfském šamanovi“, a také sborník věnovaný tzv. Himmlerově čarodějnické kartotéce, na němž se Behringer podílel jako autor i spolu-editor (Kreuz, 2010: 324–330).²

V češtině vyšlo knih o historii čarodějnictví požehnaně, avšak nějaké ucelené historické kompendium bychom mezi nimi hledali nejspíše marně, nejvíce se tomuto přiblížila asi kniha *Hon na čarodějnice* od poněkud tendenčního historika Bedřicha Šindeláře z roku 1986, tato kniha rovněž ovlivnila na dlouhou dobu vnímání čarodějnictví u zainteresované veřejnosti, neboť vyšla v dnes již nepředstavitelném nákladu 95 000 výtisků. Autor české předmluvy ke knize *Čarodějnictví: Globální historie* Petr Kreuz se na ni rovněž několikrát odvolává a srovnává bádání Wolfganga Behringera a Bedřicha Šindeláře. Je třeba přiznat, že je k Šindelářovi značně kritický.³

Předmluvy napsané speciálně pro české vydání knihy si osobně velmi považují a vnímám ji jako vkusné doplnění Behringerovy studie, zejména proto, že autor předmluvy si bedlivě prostudoval mnohé česky vydané prameny a texty o čarodějnictví a vhodně je v této předmluvě komentuje, jeho záběr je opravdu pozoruhodný. Ze zdrojů vyzdvihuje především publikaci *Komenský, démonologie a čarodějnické procesy v 17. století* od Pavla Flosse (1992), ale neopomene zmínit ani vlastní publikační úspěchy – Petr Kreuz (1997), *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*. Kromě již zmíněného Bedřicha Šindeláře se kriticky staví zejména k publikaci Michaely Neubauerové a Drahomíra Polácha *Zpráva o nevíře: O historii čarodějnických procesů Slezska a severozápadní Moravy*, která vyšla poměrně nedávno v roce 2010 v Šumperku. V předmluvě jsou zmíněny i autentické historické prameny, které si lze k tématu dohledat, jsou to zejména tyto: *Velko-bítešské smolné knihy z let 1556–1636* (Verbík & Štarha, 1973) či detailní soupis knižní sbírky děkana Kryštofa Aloise Lautnera (Kašpar, 2007). Autor předmluvy ale neopomene zmínit ani různé polozapomenuté „lidové“ badatele a kronikáře 19. století či dnes již překonaná díla z období první republiky.

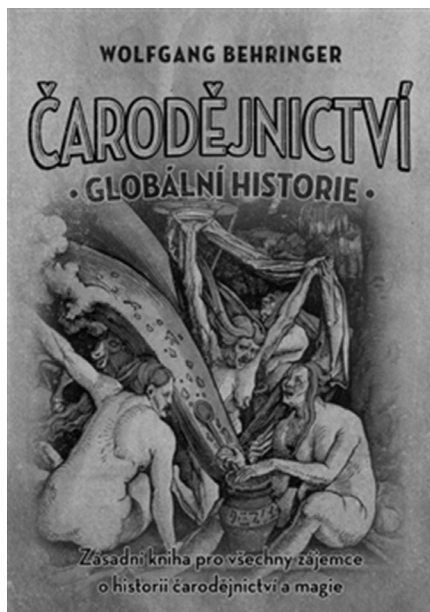
Petr Kreuz z pro nás jasného důvodu vynechal texty vydané ve slovenštině, proto bych jen mírně doplnil jeho soupis knihou *Bosorky, strigy, čarodějnice* od Tunde Lengyelové (2014). Kniha se věnuje především čarodějnictví v Uhrách a tedy i dnešnímu území Slovenska, což se může pro českého badatele jevit jako obzvláště cenné. Rovněž bych chtěl doporučit o něco obecnější slovenskou knihu *Bosorky a čarodějnice* s podtitulem *Dejiny prenasledovania* od Nigela Cawthorneho (2008).

² Podrobněji k osobě Wolfganga Behringera viz medailon autora od Petra Kreuze (2010, 324–330) v doslovu k uvedenému knize.

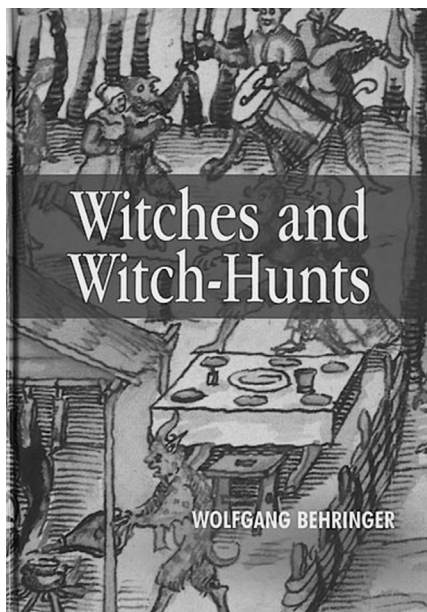
³ Sám Šindelář po čtyřiceti letech zrevidoval (snad na základě upozornění F. Spurného) svůj názor o údajných dětských obětech jeseníckých procesů z let 1651–1652 (Šindelář, 1946: 184–185), když věcně a korektně přeložil do češtiny zápis jednoho rozsudku, který původně interpretoval jako doklad o upálení malých dětí pro čarodějnictví a navíc k tomu správně uvedl: „Na rozdíl od r. 1946 se dnes již domnívám, že v onom ortelu nešlo o odsouzení dětí, že čísla v ortelu uvedená neuznávají věk, nýbrž délku doby, po kterou se dotyčná osoba zabývala provozováním čarodějnické činnosti.“ (Šindelář, 1986: 247–248).

Na úvod recenze knihy samotné bych chtěl říci, že si velmi vážím toho, že u nás vyšla takováto studie, která je zdařilým a hlavně uceleným kompendiem na téma nejen evropského čarodějnictví a obsahuje nejnovější výzkumy, mnohá paradigmaty a způsoby, jakým látku uchopit, ale i myšlenkové konstrukty, které dokáží čtenáři spojit různé věci z různých dob.

Ke knize jako k takové bych měl ale několik výtek. Zejména grafické zpracování nepovažuji u takového díla za zdařilé,⁴ pro srovnání zde českému čtenáři uvádím i obal vydání v Německu (Behringer, 2004). Přední obálka knihy působí poněkud dětinsky a pro leckterého historika možná až odpudivým dojmem, rovněž tisk na nejlevnějším papíře nepůsobí seriózně, což je dozajista škoda, protože uvnitř knihy se v podobě textu skrývá „malý poklad“.

Obr. 1. České vydání.

Obr. 2. Německé vydání.

Mrzí mě, že se v knize autor Wolfgang Behringer ani autor předmluvy Petr Kreuz nevěnují tematice čarodějnických a magických grimoárů, protože dotyčné s tématem souvisí a jsou zdrojem velmi cenných a hlavně autentických informací. Je tedy škoda, že se nevěnují popisu grimoárů, a to jak těch nejznámějších, jako například *Pseudomonarchia Daemonum*, grimoár papeže Honoria, *Grimoirium Verum*, či faustovský grimoár *Magia Innaturalis*,⁵ tak i řekněme těm okrajovějším, kupříkladu český *Smržovský grimoár*⁶, nebo islandský *Galdrabók* vydaný nedávno

⁴ Obálka knihy vychází z části kolorované perokresby Hanse Baldunga Griena, dnes je k vidění v *Cabinet des dessins* v Paříži. Její celou reprodukci lze spatřit v knize od Jeana Michela Sallmanna (1994: 12) *Bosorky: Nevesty Satanove*.

⁵ Více informací k těmto grimoárům lze dohledat v knize *Slavné Grimoáry minulosti* od Josefa Veselého (2000), autora z prostředí českého hermetismu.

⁶ *Smržovský grimoár* vyšel roku 2004 v nakladatelství Gnom.

(2011) v anglickém jazyce v překladu Stephena Flowerse (Veselý, 2000: 139). Autor v knize několikrát zmiňuje Heinricha Cornelia Agrippu z Nettesheimu, ale už zde neuvádí jeho dílo *Okultní filosofie*⁷ (*De occulta philosophia*) (Veselý, 2000: 7), ani se více nezabývá jeho myšlenkami.

Druhou mou hlavní výtkou by bylo, že se v knize nenachází jmenný rejstřík a rejstřík míst, což by podstatně usnadnilo čtenáři orientaci v knize a případnou práci s knihou, troufám si říci, že u publikace, která nabízí takové kvality jako tato, by rejstříky měly být „zdravým“ standardem. Naopak bych na knize vyzdvihl přehledné tabulky vytvořené samotným autorem a několik černobílých obrázků, které kniha obsahuje. Osobně mne potěšil i rozsáhlý poznámkový aparát, který může badatel použít k dohledání více informací.

Faktograficky by knize šlo vytknout pouze několik věcí, například že v tabulce na straně 247 je uvedeno, že na dnešním území České republiky žilo okolo roku 1600 zhruba 1 mil. obyvatel, avšak lze spolehlivě dohledat, že se počet obyvatel tehdy blížil číslu o něco vyššímu, než jsou 2 mil. obyvatel. Rovněž tvrzení, že počet obyvatel na území dnešního Slovenska tehdy dosahoval 1 mil., je poněkud nadnesené.

Dále bych zmínil v knize pár drobných faktografických chyb vztahujících se ke kapitole „Staré a nové čarodějnice“, kdy Behringer poněkud zmateně naznačuje, že jméno Aleister Crowley bylo pouze pseudonymem Edwarda Alexandra, což je pravda jen napůl, protože celé jméno dotyčné osoby zní Edward Alexandr Crowley a Crowley byl i jeho otec, což autor taktéž zamlčuje. Rovněž Behringer chybně tvrdí, že Crowleyho řád se jmenoval Thelema, nebylo tomu tak, Thelema (řecky vůle) byl název Crowleyho učení, řád samotný se jmenoval O.T.O.⁸ (vnější řád) a vnitřní A.∴A.∴.⁹ Také tvrzení, že Crowleyho řád Thelema (sic!) je řádem satanistickým není pravdivé, sám Aleister se i přes svou kontroverznost takovému označení bránil a to i soudní cestou a soud vyhrál. Pro více informací mohu doporučit knihu od spisovatele Martina Bootha *Magický život Aleistera Crowleyho* (Booth, 2004).

Za metodologicky velmi cenné považuji již zmíněná paradigmatata a rovněž bych ocenil klasifikaci pronásledování dle rozsahu. Behringer (2016: 305) se jako vůbec první historik, zabývající se souhrnně touto tematikou, pokusil s přihlédnutím k pracím jiných historiků o následující klasifikaci:

1. Čarodějnický proces – do 3 odsouzených a popravených jedinců. (Monterovo dělení)
2. Čarodějnický proces vyvolaný panikou – od 4 do 19 popravených (Midelfortovo dělení)
3. Rozsáhlý hon na čarodějnice – od 20 do 90 popravených (Behringerovo dělení)
4. Velké pronásledování – od 100 do 249 popravených (Larnerové dělení)

⁷ V češtině např. viz vydání z roku 2004 v nakladatelství Trigon.

⁸ Ordo Templi Orientis (Řád východního chrámu), magické bratrstvo založené roku 1885 Carlem Kellnerem a Theodorem Reusem, v roce 1913 Crowley převzal vedení řádu a pozměnil i jeho filosofii.

⁹ Řád Argentum Astrum, česky stříbrná hvězda, bylo magické bratrstvo založené v roce 1907 Aleisterem Crowleyem a Georgem Cecillem Jonesem po odchodu Crowleyho z Hermetic Order of the Golden Dawn.

5. Masový hon na čarodějnice – více než 250 obětí během kratšího období než 5 let na jednom územním celku.

Dále stanovil Behringer ještě dvě další kategorie pro lepší klasifikaci.

6. Čarodějnická panika – mnoho podezřelých, avšak došlo k relativně málo popravám, jako příklad uvádí čarodějnické procesy v Salemu 1692–1693.
7. Permanentní perzekuce – velký počet obětí po velmi dlouhou dobu, jako příklad uvádí procesy s čarodějnicemi na území Lotrinska.

Hodnotná je i teorie středu a periferie, kdy se čarodějnická panika rozšířila z jednoho epicentra vzniku a šířila se po vlnách do okolí. Konkrétně tak lze vysvětlit například šíření čarodějnické paniky na území Svaté říše římské, či situaci, kdy hony na čarodějnice začaly vlivem osvícenství a humanismu v Evropě upadat a čarodějnická panika se rozšířila do zámořských kolonií. S úpadkem honů na čarodějnice se pojí i důležitý termín – justiční vražda, poprvé zavedený roku 1782 (Behringer, 2016: 161).

S historicky prvním pronásledováním čarodějnic se v písemných pramenech setkáváme už v Mezopotámii, kdy soudní stíhání čarodějnic kodifikoval již Chammurapiho zákoník, ten rovněž nařizoval jako první zkoušku čarodějnic v řece (zda se podezřelá udrží nad hladinou, či půjde ke dnu), později se z tohoto postupu vyvinula nejčastější metoda rozpoznávání čarodějnic, tzv. vodní ordál (v Anglii se používal až do 18. století). Většinou po prokázání viny následoval trest smrti upálením, jak už ho taktéž kodifikoval Chammurapiho zákoník.

Zákonům ohledně čarodějnictví se věnovalo i římské právo, a to ve svém nejstarším zákoníku: Zákonu dvanácti desek. V roce 331 před Kristem bylo v Římě popraveno za čarodějnictví 170 osob. O něco později, v letech 180–179 před Kristem, došlo na území Říma k pronásledování čarodějnic a bylo dle tehdejších historiků upáleno na 2000 osob. Z toho můžeme usuzovat, že upalování čarodějnic nebylo jen středověkým fenoménem, ale že je nejspíše daleko staršího původu.

Středověké pronásledování, či spíše raně novověké pronásledování čarodějnic, které, jak již bylo zmíněno, spojuje autor s malou dobou ledovou, která zapříčinila nedostatek úrody a prudký nárůst cen, probíhalo zejména od 80. let 16. století do 80. let 17. století a zejména 80. léta 16. století pokládá autor při zkoumání fenoménu čarodějnictví za klíčová.

Zajímavé jsou i údaje o stavbě tzv. čarodějnických pecí – prvních nástrojů masového vyvražďování raného novověku. Čarodějnické pece pocházely ze Španělska, kde byly známé pod označením quemadura, odtud se rozšířily na území dnešního Německa, ale nějaké bychom našli i na území dnešní České republiky.

V knize autor vyvrací různá tabu, klišé a předsudky, kupříkladu že někteří autoři píší o honech na čarodějnice jako o gynocaustu, tj. holocaustu žen. Behringer tato tvrzení vyvrací poukazem na fakta, že během čarodějnických procesů na Islandu bylo upáleno 21 mužů a pouze jediná žena. Rovněž v severských zemích, převážně ve Švédsku a Dánsku, byl upálen neúměrně vysoký počet mužů ve srovnání k upáleným ženám. To samé platí i pro divoké lynče a lidové procesy v zapadlých Rakouských horských oblastech, kde dle autora přetrvávala stejně jako v severských zemích víra v mužského čaroděje – šamana.

V tomto ohledu by bylo dobré zmínit i rakouský lidový fenomén čaroděje Jackla (viz Veselý, 2011), kdy se hlavním objektem pronásledování stali děti a mladiství, kteří tvořili či se přidali k již existující subkultuře tuláků a žebráků. Dle soudních záznamů si magickými praktikami pomáhali k výrobě čarodějnických mastí, ke krádežím či k odsouzeníhodné bestialitě. Výjimečné na tomto případě je, že čaroděj Jackl (nejspíše reálná postava) nebyl nikdy dopaden a vstoupil do rakouské ústní lidové slovesnosti jako poněkud svérázná postava lidského hrdiny.

Další tabu evropských procesů s čarodějnicemi autor vyvrací na konci knihy, kde se věnuje moderním a romantickým mýtům ohledně honů na čarodějnice. Tímto vyvráceným tabu je, že byly zavražděny miliony čarodějnic, kdy konspirátoři pracují s číslem od 6 do 9 milionů. Behringer se snažil sečíst evropské oběti honů na čarodějnice od let 1400 do let 1800 a došel i tak k vysokému číslu 50 000 osob, kdy oběti ještě rozdělil dle místa exekuce. Zajímavým faktem je, že jen na území dnešního Německa bylo tehdy zabito 25 000 obětí, což představuje 50 % z celkového počtu.

Z exotických destinací pro pronásledování čarodějnic autor podrobněji popisuje již zmíněný Salem, o němž, jak vtipně dodává, dnes existuje více knih, filmů a historických studií, než bylo tehdy reálně upálených. V tomto ohledu je zajímavé, že mnohem více pronásledovaných čarodějnic bylo v Massachusetts, kde pobývali puritáni, než na jihu USA, který osídlili anglikáni.

Z dalších exotických krajin autor zmiňuje Mexiko a Madagaskar, kde mne především zaujal fakt, že k odhalování čarodějnic sloužila tzv. zkouška jedem, kdy v jeden čas (mezi lety 1828–1861) na tuto zkoušku zahynula jedna padesátina obyvatelstva z původních 2 milionů. Někteří autoři počítají oběti tohoto období hrůzovlády do statistiků.

Z moderních honů na čarodějnice se Behringer věnuje především těm africkým, kde dle jeho slov pokračuje zabíjení a upalování čarodějnic dodnes a v jistých částech Afriky je dokonce velmi populární a slouží africkým elitám k politickému mobilizování obyvatelstva. Podrobně se kupříkladu zabývá nárůstem pronásledování čarodějnic po rozpadu jihoafrického apartheidu a nástupu Nelsona Mandely k moci (ten toto pronásledování spíše tiše podporoval, než aby ho zastavil).

Osobně si myslím, že kniha i přes mé výtky uspokojí laického zájemce o problematiku čarodějnictví, ale stejně tak dobře může posloužit i odborníkovi či vážnému zájemci o tuto tematiku.

Seznam použité literatury:

Prameny:

Jindřich Kornelius Agrippa z Nettesheimu (2004). *Okultní filosofie*. Praha: Trigon.
Smržovský grimoár (2004). Turnov: Gnom.

Sekundární literatura:

Behringer, W. (2003). *Im Zeichen des Merkur: Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Behringer, W. (2004). *Witches and Witch-Hunts*. Berlin: Polity Press.

- Behringer, W. (2010). *Kulturní dějiny klimatu: Od doby ledové po globální oteplování*. Praha: Paseka.
- Behringer, W. & Jerouschek, G. (2001). Heinrich Kramer. In *Der Hexenhammer: Malleus Maleficarum* (pp. 9–98). München: dtv verlagsgesellschaft.
- Booth, M. (2004). *Magický život Aleistera Crowleyho*. Praha: Tallpress.
- Byloff, F. (1934). *Hexenglaube und Hegenverfolgung in den österreichischen Alpenländer*. Berlin: Berlin press.
- Cawthorne, N. (2008). *Bosorky a čarodějnice: Dejiny prenasledovania*. Bratislava: Mladé letá.
- Floss, P. (1992). *Komenský, démonologie a čarodějnické procesy v 17. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Flowers, E. S. (2011). *The Galdrabók: An Icelandic Book of Magic*. Woodharrow: Lodestar.
- Kašpar, J. (2007). Knižní sbírka šumperského faráře a děkana Kryštofa Aloise Lautnera. In R. Krušínský (Ed.), *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006: Sborník z 15. odborné konference Olomouc, 22.–23. listopadu 2006* (pp. 37–60). Olomouc: Sdružení knihoven České republiky a Vědecká knihovna v Olomouci.
- Kreuz, P. (2010). Wolfgang Behringer. In W. Behringer, *Kulturní dějiny klimatu: Od doby ledové po globální oteplování* (pp. 324–330). Praha: Paseka.
- Kreuz, P. (1997). *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*. Praha: Karolinum.
- Lengyelová, T. (2014). *Bosorky, strigy, čarodějnice*. Bratislava: Trio publishing.
- Neubauerová, M. & Polách, D. (2010). *Zpráva o nevíře: O historii čarodějnických procesů Slezska a severozápadní Moravy*. Šumperk: Jeseníky – Sdružení cestovního ruchu.
- Sallmann, J. M. (1994). *Bosorky: Něvesty Satanove*. Martin: Slovart.
- Šindelář, B. (1946). *Vznik, průběh a zánik čarodějnických procesů u nás. Studie k dějinám jednoho bludu*. Disertační práce na Filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, Brno.
- Šindelář, B. (1986). *Hon na čarodějnice: Západní a střední Evropa v 16.–17. století*. Praha: Svoboda.
- Verbík, A. & Štarha, I. (Eds.) (1973). *Smolná kniha velkobítešská 1556–1636*. Brno: Blok.
- Veselý, J. (2000). *Slavné Grimoáry minulosti*. Praha: vydavatelství Vodnář.
- Veselý, J. (2011). *Čaroděj Jackl, jeho doba, procesy a myši*. Praha: Nakladatelství Vodnář.

Seznam vyobrazení:

- Obr. 1. *České vydání*. Obálka: Behringer, W. (2016). *Čarodějnictví: Globální historie*. Praha: XYZ.
- Obr. 2. *Německé vydání*. Obálka: Behringer, W. (2004). *Witches and Witch-Hunts*. Berlin: Polity Press.